

Ante MILOŠEVIĆ

***Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjeg vijeka /
Traces of Ancient Beliefs in Early Medieval Christianity.***

Studia Mediterranea Archaeologica 6.

Izdavači: Dubrovnik - Split: Omega engineering d.o.o. - Dubrovnik /
Centar 'Studia Mediterranea' pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u
Splitu.

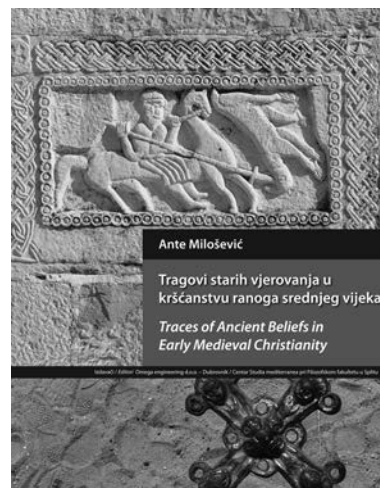
Dubrovnik - Split, 2013., str. 240, paralelni hrvatski i engleski tekst,
ISBN 978-953-55335-5-9 (Omega engineering - Dubrovnik)

ISBN 978-953-7395-50-6 (Filozofski fakultet - Split)

Cijena: 240 HRK / 32 €

Kako polako odmiče drugo desetljeće 21. stoljeća, misaoni koncepti poganske slavenske mitologije i religije postaju sve više nalik na „slona u staklarni“ (*elephant in the room*) – često korišten metaforički idiom engleskog jezika za označavanje problema koji se ignorira. Znanje o ovim konceptima je doslovce „skrpano“ iz nekoliko potpuno različitih povijesnih pa i kulturnih konteksta. Ovi, u najmanju ruku nedostatni temelji nisu prepreka za projiciranje slavenske poganske mitologije i religije u znanstvenom i javnom diskursu kao organiziranih pa čak i monolitički stabilnih intelektualnih i duhovnih sustava. Najranije vrelo na koje se u ovome kontekstu može pozvati je *Prokopije*, koji opisuje vjerovanja Sklavina iz 6. stoljeća, da bi iza toga zjapila praznina, što se tiče pisanih vrela, od punih pet stoljeća do spisa kršćanskih misionara iz 11. i 12. stoljeća, poput *Adama iz Bremena*, koji su pokrštavali polabske Slavene. Iz toga su perioda također od prvorazrednog značaja i *Primarna (Nestorova ili Kijevska) kronika*, ruski izvor iz 12. stoljeća, te spisi arapskih autora koji su opisivali poganska vjerovanja u Rusiji. Osim svega toga u obzir se može uzeti i etnografski materijal prikupljen u 18. i 19. stoljeću s područja nastanjenih Slavenima¹.

Uz probleme s vrelima koja donose fragmente 'znanja' iz potpuno različitih konteksta i njihovog 'sklapanja' u nacional-romantičarskom 19. stoljeću, postavljaju se i dva dodatna pitanja. Prvo se odnosi na kritiku zajedničkoga podrijetla i postojanja zajedničkoga slavenskoga identiteta u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku², a drugo na relevantnost prenošenja novovjekovnog koncepta religije kao univerzalnog 'prirodnog' fenomena (vjerovanja) nevezanog s politikom, ekonomijom ili znanosti, u ranije periode³. Na to bi se dakako, mogla nadovezati problematičnost termina 'mitološki sustav' koji automatski nameće usporedbu s grčkim mitološkim sustavom, pri čemu se ukazuje cijeli niz poteškoća u oblikovanju usporedaba koje bi mogle poslužiti kao eksplanatorne sheme u postupku rekonstrukcije eventualne 'slavenske mitologije'. Na jednoj strani, u grčkome slučaju riječ je zapravo o konstrukciji prošlosti izgrađenoj na temeljima vjerovanja rano željeznodobnih zajednica, koja je aktivno manipulirana u političkom kontekstu za prisvajanje prošlosti i legitimiziranje lokalnih elita⁴. Na drugoj strani, a to je za povijesne raščlambe jako važno, sve se to u grčkome slučaju odvijalo u društvu s visokom razinom pisane kulture, što je omogućavalo prostorno i vremensko prenošenje istih, neizmijenjenih sadržaja, dočim je u slučaju slavenskoga svijeta riječ o društvu izrazito usmene komuni-

¹ Vidi D. DZINO, *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity transformations in post-Roman and early medieval Dalmatia*. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450-1450, Vol. 12), Leiden - Boston, 2010., str. 165-168, kritički o tragovima slavenskih vjerovanja u Dalmaciji.

² F. CURTA, *The Making of the Slavs: history and archaeology of the Lower Danube c. 500-700*. Cambridge, 2001.

³ B. NONGBRI, *Before Religion: A history of a modern concept*. Yale, 2013.

⁴ Npr. P. VEYNE, *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?* Paris, 1983.

kacije, u kojem je stvaranje bilokakva duhovnoga 'sustava' na širem prostoru, preko granica lokalnih zajednica, teško zamisliv pothvat.

Uzimajući u obzir navedene probleme - a oni su samo vrh ledenoga brijega - nameće se sve više potreba kritičke raščlambe, ne samo onoga što znamo o slavenskoj religiji, mitologiji i vjerovanjima, nego i onome što znamo o procesu formiranja tog 'znanja'. Rekonstrukcija prošlosti od fragmenata, bilo pisanih, bilo materijalnih, također je problematična djelatnost - povijest, kako se to sve više shvaća posljednjih desetljeća, nije metonimična disciplina koja rekonstruira prošlost kroz uklapanje fragmenata u slagalicu. Svaki je od ovih fragmenata postojao u određenim kontekstima 'lokalnoga znanja'⁵, odnosa moći unutar užih i širih zajednica te društvene zbilje u kojoj je nastajao. Skeptičnost spram dosadašnjega znanja i pristupa konceptima slavenske religije i mitologije, dakako, ne znači negiranje postojanja sustava vjerovanja i duhovnoga života u zajednicama sjeverne i istočne Europe antičkoga i ranosrednjovjekovnoga doba, ali stavlja ograde glede mogućnosti tumačenja koja se pozivaju na jedinstveni, univerzalni 'slavenski' sustav.

Čini se da bi upravo u ovakvu okviru trebalo promatrati to što se posljednjih nekoliko godina bilježi povratak interesa za izučavanje slavenskih vjerovanja među južnim Slavenima, i to u prvome redu radovima Vitomira Belaja i Radoslava Katičića, te idejom slavenskoga svetog trokuta koju je razvio slovenski znanstvenik Andrej Pleterski na primjerima iz istočnih Alpa⁶. Nova je knjiga Ante Miloševića u mnogome intelektualni produžetak ovog suvremenog diskursa o slavenskim vjerovanjima, s autorovim naglaskom na predmete materijalne kulture u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji. Njegov interes predstavljen je dvama zanimljivim predmetima - znamenitim konjaničkim reljefom iz Žrnovnice i 'križićem' iz Nina na čijim se kracima nalaze četiri ljudske glave, pronađen u grobu 342 'starohrvatskoga' groblja na Ždrijacu.

Knjiga je podijeljena u pet poglavlja uz kratki uvod i zaključak. U prvome poglavlju *Slika božanskog boja* (str. 11-87) autor raspravlja o znamenitom prikazu konjanika koji kopljem ubija neodređenu zvijer na reljefu iz Žrnovnice, nadograđujući ideje razvijene u svojim ranijim radovima⁷. Detaljna raščlamba likovnoga prikaza te ikonografije Žrnovničkoga reljefa navodi autora na originalne zaključke o kojima će se, nadam se, još mnogo raspravljati. Datiranje je reljefa pomaknuto s dosadašnjeg 11. u 8. stoljeće detaljnom raščlambom vizualnih prikaza suvremenih tom dobu. Redatiranje je na tragu autorovih revizija datiranja drugih ranosrednjovjekovnih objekata i prikaza koje (ako se pokažu točnim) impliciraju značajan doprinos langobardskih kulturnih utjecaja u Dalmaciji i njezinu zaleđu⁸. Dosadašnje viđenje reljefa kao prikaza sv. Jurja time se opovrgava, a autor zaključuje da se zapravo radi o slavenskim božanstvima: konjaniku Perunu i Velesu prikazanom u liku medvjeda - o svojevrsnoj vizualizaciji Katičićeva 'Božanskog boja'.

⁵ C. GEERTZ, *Local Knowledge: Further essays in interpretive anthropology*. New York, 1983.

⁶ Između ostalih u: *Perunovo koplje*. U: *Studia mythologica Slavica - Supplementa 4* (ur. A. Pleterski - T. Vinščak), Ljubljana, 2011. – V. BELAJ, *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. 2. izd., Zagreb, 2007. – R. KATIČIĆ, *Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb - Mošćenička draga, 2008. – V. P. GOSS, *The Three-Header from Vaćani, Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 36, Split, 2009., str. 35-54. – A. PLETERSKI, *Structures of Threepartite Ideology in Space by Slavs, Zgodovinski časopis*, 50/2, Ljubljana, 1996., str. 163-185. Također i: H. ЧАУСИДИС, *Митските слики на Јужните Словени*. Skorje, 1994.

⁷ A. MILOŠEVIĆ, *Il bassorilievo altomedievale del cavaliere di Žrnovnica in Dalmazia, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH*, 37/35, Sarajevo 2008., 181-217. – A. MILOŠEVIĆ, *Slika Božanskog boja - likovni i ikonografski pogled na konjanički reljef iz Žrnovnice u Dalmaciji*, u: *Perunovo koplje*, str. 17-72.

⁸ A. MILOŠEVIĆ, *Scultura ornamentale del VII e VIII secolo nei Balcani occidentali, Hortus Artium Medievalium*, 9, Motovun - Zagreb 2003., str. 357-382. – A. MILOŠEVIĆ, *Je li crkva u Bilimišću srednjovjekovna građevina, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH*, 33/31, Sarajevo 2004., str. 253-267. – A. MILOŠEVIĆ, *Ranosrednjovjekovni reljef iz Maloga Čajna kod Visokog s dodanim natpisom velikog kaznaca Nespina, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH*, 41, Sarajevo, 2012., str. 187-200.

U drugom poglavlju - "*Križić*" iz *Nina* (str. 90-119) autor raspravlja o križolikom predmetu sa Ždrijaca i proširena je verzija njegovoga rada iz 2012. godine⁹. Dosadašnja interpretacija, a u tome smislu poglavito ona Beloševićeva, križić je vidjela kao uvoz s karolinškog područja i izravan dokaz pokrštenja Hrvata¹⁰. Milošević, pak, zauzima drukčiji stav, slijedeći Jakšićevo domišljanje da se zapravo radi o prikazu višeglavog Svantevita / Peruna na križolikom predmetu - rezultatu sinkretizma između starih i novih vjerovanja¹¹. Predočavajući detaljan dokazni materijal iz kasne antike / ranoga srednjeg vijeka, Milošević nastoji dokazati da se izvorno radilo o križolikom okovu konjske orme koji je tek u sekundarnoj uporabi mogao biti korišten u kršćanskom kontekstu. Po autoru, ovaj je predmet nedvojbeno izvorno pripadao slavenskom kulturnom krugu i poganskom kontekstu.

U trećemu poglavlju *O motivu obrazina na ninskome križiću* (str. 122-133) autor se usredotočuje na četiri ljudske glave s krakova ninskog križića. Motiv obrazine, kako Milošević pokazuje na brojnim primjerima, pojavljuje se u kasnoj antici i u ranome srednjem vijeku na predmetima koji potječu iz 'germanskoga' kulturnog kruga. Također, obrazine se mogu naći i na fibulama tipa Werner, koje se nekada običavalo povezivali sa Slavenima¹². Sljedeće, četvrto poglavlje *Motiv obrazine kod Langobarda i u germanskoj umjetnosti* (str. 138-179) nadovezuje se na prethodno. Autor ovdje predočava značajan korpus materijalnih nalaza u usporednom kontekstu, argumentirajući kako je motiv obrazine bio uobičajen u predočavanju važnih božanstava sjevernoeuropskih prostora, posebice onih koji se povezuju s germanskim kulturnim krugom.

U petom poglavlju *Simbolika obrazine na ranosrednjovjekovnom ukrašnim predmetima* (str. 184-215) autor analizira obrazine i višeglava božanstva, osobito u slavenskome kulturnom krugu, dok kratak *Zaključak* (str. 218-221) rekapitulira ideje o križiću kao materijalnom pokazatelju sporog i postupnog procesa kristijanizacije u Dalmaciji.

Miloševićeva je knjiga vrijedan uradak, bez obzira na to kojom interpretativnom paradigmom čitatelj oblikuje svoje viđenje prošlosti. Autor hrabro i beskompromisno odbacuje postojeća viđenja otvarajući potpuno nove obzore za buduće interpretacije. Opsežna bibliografija i vizualna dokumentacija izvrsno ilustriraju autorove ideje i način razmišljanja, a jedinstven dar za pripovijedanje koji, nažalost, ne posjeduju svi arheolozi (a ni povjesničari) učinila je čitanje knjige pravim zadovoljstvom, čak i agnostiku po pitanjima ranosrednjovjekovnih Slavena i njihovih vjerovanja u Dalmaciji, koji potpisuje ovaj tekst. Milošević pokazuje nevjerovatnu sposobnost zamjećivanja najsitnijih detalja koji mu omogućavaju sofisticiranu i kompleksnu tipološku analizu. Neke temeljne ideje knjige, poput redatiranja žrnovničkoga reljefa u 8. stoljeće i postavljanje "križića" sa Ždrijaca u primarni kontekst konjske opreme i pripadnosti sjevernom, poganskom kulturnom krugu, zanimljive su i dobro obrazložene postavke i teško ih je osporiti bez vrlo jakog kontraargumenta.

S druge strane, ne mogu reći da sam u potpunosti uvjeren da se na žrnovničkom reljefu radi o božanskom boju Peruna i Velesa, odnosno da se na križiću nalaze baš Perunove obrazine. Sličnost vizualnih prikaza figurica iz Schwedta, Novgoroda (za koje se tek nagađa da prikazuju Peruna) i konjanika iz Žrnovnice (str. 59-61) ne znači neminovno istovjetnost njihovih značenja u lokalnim kontekstima ovih prostorno razdvojenih zajednica. Također, suprotno Miloševiću, mislim da je pokrštavanje dalmatinskih zajednica bilo dramatičan

⁹ A. MILOŠEVIĆ, O izvornoj funkciji križolikoga okova sa Ždrijaca u Ninu, u: *Munuscula in honorem Željko Rapanić*, (ur. M. Jurković - A. Milošević), Zagreb - Motovun, Split, 2012., 191-211.

¹⁰ J. BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*. Zadar, 2007., str. 332-335.

¹¹ N. JAKŠIĆ, *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*. Zagreb, 2006., str. 142.

¹² F. CURTA, *The Making of the Slavs*, str. 247-275. – F. CURTA, Werner's class I C: erratum corrigendum cum commentariis, *Ephemeris Napocensis*, 21, Cluj-Napoca, 2011., str. 63-110.

prijelaz koji je ukorijenjen u političke i ideološke interese lokalnih elita 9. stoljeća, radije no postupan i dug proces¹³.

Problem postojanja i karakteristika slavenske religije i mitologije (vjerovanja) te njihovih pregovaranja i ugrađivanja u kršćanstvo poslijerimske i ranosrednjovjekovne Dalmacije, ostaje mračan i neproziran prostor obasjan tek pokojom svijećom, poput Miloševićeve nove knjige. Nadam se ne još zadugo.

Izvedba knjige nastavlja tradiciju kvalitetnih izdanja serije *Studia Mediterranea archaeologica*, engleski prijevod je korektan, a ilustracije i fotografije na zavidnoj razini.

¹³ D. DZINO, *Becoming Slav, Becoming Croat*, str. 201-208

Ante MILOŠEVIĆ,

*Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjeg vijeka /
Traces of Ancient Beliefs in Early Medieval Christianity.*

Studia Mediterranea Archaeologica 6.

Editors: Omega engineering group - Dubrovnik / Center 'Studia Mediterranea' within the Faculty of Philosophy, University of Split.

Dubrovnik - Split, 2013, pp. 240, in Croatian and English language side by side.

ISBN 978-953-55335-5-9 (Omega engineering - Dubrovnik)

ISBN 978-953-7395-50-6 (Faculty of Philosophy - Split)

Price: 240 HRK / 32 €

As the second decade of the 21st century slowly wears on, the existing interpretative frameworks for the concepts such as pagan Slavic mythology and religion become more and more like the 'elephant in the room' – an often used metaphorical idiom of the English language for denoting a problem that is ignored. The knowledge about these concepts is literally "put together" from several completely different historical and cultural contexts. These, to say at least inadequate grounds are not an obstacle for projecting Slavic pagan mythology and religion in the scientific and public discourse as organized, stable and even monolithic intellectual and spiritual systems. The earliest source, which can be referred to in this context, is Procopius who described the beliefs of Sclaveni in the 6th century. After that, there is a long gap in terms of written sources, lasting for full five centuries until records of Christian missionaries appear in the 11th and 12th, such as for example those of Adam of Bremen, who were converting Polabian Slavs. Of great significance from this period is the Primary (Nestor's or Kiev's) Chronicle, a Russian source from the 12th century, but also writings of Arab authors who described pagan beliefs in Russia. In addition, ethnographic material gathered in the 18th and 19th century from the area inhabited by the Slavs has also been taken into account as the evidence for reconstruction of pre-Christian beliefs.¹

Apart from the problems with sources, which provide only fragments of 'knowledge' from completely different historical contexts and their 'assembly' during the national-romantic 19th century, two further questions come up. The

¹ See D. DZINO, *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity transformations in post-Roman and early medieval Dalmatia*. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450-1450, Vol. 12), Leiden - Boston, 2010, p. 165-168, critically about traces of Slavic beliefs in Dalmatia.

² F. CURTA, *The Making of the Slavs: history and archaeology of the Lower Danube c. 500-700*. Cambridge, 2001